

Obnovljene orgulje su veliko obogaćenje za sredinu koja se odlučila na taj skupocjeni zahvat. Prije svega, lijepo je pod misom čuti skladan zvuk pravih orgulja koje su njihovi graditelji konstruirali i sagradili za točno određen prostor. Njihov se zvuk nikako ne može nadomjestiti elektronskim tvorničkim nadomjescima ma koliko oni i bili naoko praktični u svakodnevnoj uporabi.

Osim temeljne namjene – za liturgijske svrhe, dva od tri popravljena instrumenta već postaju i središtem obogaćenja glazbenog života u mjestima gdje postoje.

Na obnovljenim orguljama u Svetom Iliji predviđeni su koncerti barokne glazbe u sklopu Varaždinskih baroknih večeri 1996. godine. Na orguljama župne crkve u Zlarinu već je u 1995. godini održan koncert polaznika *Ljetne orguljaške škole* koja se već nekoliko godina održava u Šibeniku i ta će se praksa zacijelo nastaviti.

Treba poželjeti i da Majdakove orgulje u župnoj crkvi u Cirkveni, osim što svojim lijepim zvukom uzveličuju misna slavlja, postanu i izvorom glazbenog prosvjeđivanja župljana.

Na kraju ove dobre vijesti o našoj orguljarskoj baštini, treba zahvaliti svima koji su pridonijeli za obavljene radove popravka i obnavljanja vrijednih orgulja hrvatskoga graditelja Milana Majdaka.

BILJEŠKA:

1. To je prvo razdoblje u djelatnosti Milana Majdaka u kojem radi zajedno sa svojim učiteljem Franjom Lindauerom.

Restauracija i rekonstrukcija orgulja Antoniusa Römera iz 1763. god. u crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrh

Restaurirao Ivan Faulend-Heferer 1995.

Ivan Faulend - Heferer, Zagreb

(Nastavak)

Sve drvene svirale podvrgnute su temeljitoj reviziji, odstranjena oštećenja, nadoknađeni manjkajući dijelovi. Posebna pažnja posvećena je kvaliteti zvuka drvenih svirala, koje u većoj ili manjoj mjeri trpe od poroznosti ili omekšanosti materijala prouzročene crvotočinom ili vlagom. Drvene svirale izljevane su šelakom više puta kako bi se pore zatvorile i stvorio tanki film koji bi očvrstnuo stijenke svirala.

Očvrstnuto drvo te tvrde i glatke unutarnje stijenke vratile su sviralama živost i traženu boju zvuka. S vanj-

ske strane, zatvorene su rupe crvotočina vrućim voskom. Nakon toga su svirale impregnirane insekticidnim premazom.

Svirale imaju originalne oznake za naziv registra kao i za tonove.

Na drvenim sviralama oznake su napisane tintom. Oznake tonova nalaze se na korpusu svake pojedine svirale, a nazivi registara na predmetku najveće svirale C svakog pojedinog registra. Ispod naziva registra zapisana je riječ "Jerusalem" ili "aus Jerusalem" što kazuje da su svirale napravljene za crkvu Majke Božje Jeruzalemske.

Limene svirale označene su urezima slova za tonove na korpusima i nogama svirala, a registri su označeni urezima znakova i pojedinih slova na usnama svirala, te zarezima na nogama od jedne do pet paralelnih crtica za alikvotne registre od 4' do 1', dok je Mixtura označena ukošenim križićem, a Principal 8' koji se nalazi u prospektu je bez oznake registra.

Imena registara zapisana su i na stalcima za svirale pojedinih registara s dodatnom oznakom C i CS strane.

Kao što je naprijed navedeno, jezični registar Fagott 16' u pedalu djelo je varaždinskog orguljara Georga Gottharda Steiningera. Godine 1836, tj. 73 godine nakon što je Antonius Römer postavio orgulje u crkvi M. B. Jeruzalemske, Steininger je izradio zračnicu i 18 jezičnih svirala sa drvenim rezonatorima u naravnoj duljini. Rezonator za 16' C ima duljinu 427 cm. Slobodan prostor za postavljanje cijelog dodatnog pedalnog ustroja - uklj. priključak na postojeći zračni kanal i na pedalnu trakturu - Steininger je pronašao u bazi orgulja, no kako nije imao dovoljne visine postavio je rezonatore u horizontalan položaj.

Zašto je nakon 73 godine u jedne vrlo uspjele orgulje ugrađen novi registar? Sigurno se željelo orguljama dati u prošteničkoj crkvi još više ozbiljnosti, dostojanstva i snage, tim više što su orgulje posjedovale dovoljno blještavila i sjaja, zahvaljujući brojnosti alikvotnih registara koji sežu do 1/2' niza principalne piramide, tvoreći bogatu i raskošnu zvukovnu krunu.

Mjedeni jezičci su široke menzure, po debljini konični i relativno tanki. To daje tom registru koji nije u službi koralnog nego generalnog basa, pun i širok, nenametljiv zvuk.

Naravno, takve jezične registre sa čegrtajućim glasom koje su stari majstori zbog čudljivosti nazivali budalastima, nisu rađeni prema današnjim tehničkim standardima, ali time nije umanjena njihova fonička vrijednost.

Kod rekonstrukcije zamijenjeno je 9 mjedenih jezičaka, a rekonstruirane su manjkajuće čizme i glave sa grlima za tonove fis_0 i gis_0 .

Zvukovna slika i menzure

U prethodnim izvodima već su iznijete važne naznake glede zvukovnih odnosa i osobitosti.

Principal i njegovi alikvotni registri predstavljaju okosnicu i krunu zvuka orgulja.

Za sve registre izrađene za menzurne liste za sve tonove C, sa relevantnim numeričkim podacima za sve elemente koji čine sviralu i određuju njezin karakter.

Menzure principalnog kora koji se sastoji od niza limenih svirala od 8', 4', 2 2/3', 2', 1 1/3', 1', 2/3' i 1/2' su *jednoobrazne*, kao što je to pravilo kod klasičnog graditeljstva.

Vanjski promjeri za tonove C iznose:

- 4'	-	84,0 mm
- 2'	-	44,0 mm
- 1'	-	24,8 mm
- 1/2'	-	14,8 mm
- 1/4'	-	10,0 mm
- 1/8	-	7,7 mm

Iz gornjih podataka vidljiv je *tok menzure*. Od C 4' do C 1' imamo *menzuru koja oštro pada*, u omjeru većem od 1:3, a od C 1' do C 1/8' *menzuru u progresivnom rastu*.

Takova se menzuracija temelji na najboljim klasičnim iskustvima i odlikuje se pjevnošću u srednjem polju i kantileni, naglašenim i zaokruženim diskantom te nosećim i punim basom.

Alikvotni registri čine svojim sjajem i blještavilom zvukovnu krunu cijelih orgulja. Pojedinačno, alikvoti imaju funkciju stvaranja boja u kombinaciji s kontrastnim registrima.

Grupu *kontrastnih registara* čine svirale izrađene od drveta (vidi: poglavlje svirale). Registri Copel 8' (poklopljenica), Pordun 8' i Flauta 4' daju zaokruženi i topao ton, sposoban za spajanje s drugim registrima te za pratnju (poglavito pjevača) i solo sviranje.

Menzure su srednjih veličina i nalaze se numerički iskazane u menzurnim listama.

Pedalni registri Subbass 16' (poklopljenica) i Octavbass 8' izrađeni su od drveta. Daju basovsku podlogu manualnim registrima. Karakterističan je Octavbass 8' koji u dubokoj oktavi ima za svaki ton po dvije svirale. Druga svirala je 4', a svrha je da bas dođe do jačeg izražaja.

Za estetiku zvuka orgulja i artikulaciju svirala važni su i drugi faktori: svirni tlak, intonacija, temperatura (ugodba).

Kada smo prije restauriranja pregledali orgulje, tlak zraka je iznosio 70 mm VS. To je za barokne orgulje visok tlak, koji za posljedicu ima oštar i pretjerano prodoran zvuk, nesposoban za stapanje glasova i stvaranje zaokružene, harmonične i ujednačene zvukovne cjeline. Takav visok tlak odgovarao je jedino pedalnom jezičnom registru Fagott 16' omogućujući jezičcima lak i brz izgovor.

Ispitivanjem i analogijom s drugim baroknim instrumentima došli smo do zaključka da je optimalni zračni tlak 62 mm VS.

Intonacija limenih svirala obavljena je – osim iznimno – bez ureza u jezgru. Otvor nogu svirala za ulaz zraka je slobodan, a jakost zvuka je podešavana na procjepu jezgre. Kosina jezgre iznosi 60°.

Drvene svirale su također bez ureza u jezgre, a jakost tona podešavana je na uobičajen način pomoću drvenih umetaka u noge svirala.

Kod ugodbe orgulja primijenjena je *proširena srednjo-tonska temperatura* po Kimbergeru III.

To je nejednakomjerna temperatura gdje razni tonaliteti imaju specifičnu karakteristiku, koju joj naročito daju različito temperirane terce. Od moderne jednako-temperirane čišće (mirmije) zvuče dur-akordi c, d, f, g, a i b, a oporije cs, fs i h.

Apsolutna visina tona: a - 444,5 Hz kod 21° C (1. rujna 1995.)

Objedinjavajući foničke odrednice Römerovih orgulja, možemo rekapitulirati:

Različiti izbor alikvotnih registara u spoju s Principalom 8', Octavom 4' ili kontrastnim registrima pruža mogućnost *dinamičkog oblikovanja bojama* karakterističnim za reljefnu izražajnost baroknih orgulja.

Značajke zvuka Römerovog instrumenta su toplina i pjevnost temeljnih glasova koje su se oživotvorile na bogatoj glazbenoj tradiciji Srednje Europe.

Upravo u komponiranju i formiranju zvukovnih slika i njihovom međusobnom prelamanju i prožimanju, čija struktura proizlazi iz promišljene i iskustvom potvrđene menzuracije i majstorski odmjerene intonacije, uvažavajući imanentne muzičke odnose i individualnu percepciju, Antonius Römer je dosegao vrhunski estetski domet baroknog zvuka koji slušatelja fascinira svojim srebrnastim sjajem, jasnim i konciznim tonom te transparentnošću polifonog sloga.

Antonius Römer je rođen 1724. godine u Brnu gdje je i izučio graditeljstvo orgulja. Preselio se u Graz gdje je imao svoju radionicu i gdje je umro 1779. godine. Pripada austrijsko - češkom krugu orguljarstva. U Štajerskoj je sagradio oko 16 instrumenata, a nekoliko ih je sagradio i u Sjevernoj Hrvatskoj. Na žalost, skoro svi njegovi instrumenti su propali ili su u tolikoj mjeri pretrađeni da se ne mogu smatrati Römerovim djelima.

Na sreću za srednjeevropsku i hrvatsku kulturnu baštinu u Hrvatskoj su sačuvane dvoje orgulje A. Römera. Njegova eventualna još preostala djela se istražuju. Römerove orgulje iz 1765. godine u Varaždinskim Toplicama restaurirao je 1993/94. godine njemački restaurator Wolfgang Braun.

U pogledu izvornosti i autentičnosti orgulje u crkvi M. B. Jeruzalemske su nesumnjivo najsačuvanije, ujedno i najveće sačuvano djelo Antona Römera.

Za dokumentaciju restauratorskih i rekonstrukcijskih radova izrađena su 33 tehnička nacrti i skice te prateća fotodokumentacija.

O kućištu, marmorizaciji, oslikavanju, pozlati i brojnim divnim kipovima koji ukrašavaju ove orgulje ovdje nije bilo riječi. O tome imaju svoje kazati restauratori, slikari i kipari, na čelu s akademskim slikarom Veljkom Gobeljićem.

Zanimljivo je spomenuti nešto o indirektnoj vezi između Antona Römera i tvrtke Heferer koja je 1849. godine osnovana u Grazu, a od 1868. god. do danas djeluje u Hrvatskoj kao Prva hrvatska gradiona orgulja, harmonija i glasovira.

Godine 1762. postavio je A. Römer orgulje u župnu crkvu u Zlataru, koje su 1889. godine premještene u kapelu u Lovrečanu, što još treba istražiti. Iste 1889. godine sagradila je tvrtka Heferer nove orgulje od deset registara za župnu crkvu u Zlataru.

Iste 1762. god. postavio je A. Römer orgulje u Franjevačku crkvu u Osijeku (u Tvrđi), a 1908. god. je tvrtka Heferer za istu crkvu sagradila pneumatske orgulje od 10 registara.

Godine 1768. postavio je A. Römer orgulje u župnu crkvu u Donjoj Stubici. Oko 1880. god. tvrtka Heferer je za istu crkvu sagradila mehaničke orgulje na kliznice sa 16 registara na 2 manuala i pedal. Nažalost te su orgulje sada u jako zapuštenom stanju i postoji opasnost da propadnu, ako se ne poduzmu koraci za njihovu konzervaciju i obnovu.

Tvrtka Heferer sagradila je samo u Hrvatskoj preko dvjesto orgulja, od toga dvadeset na užem području Hrvatskog Zagorja, među kojima i 2-manualne orgulje u našem nacionalnom svetištu Majke Božje Bistričke.

Zaključno se može ustvrditi da je restauracijom i obnovom ovog majstorskog djela barokne umjetnosti Antoniusa Römera, čije je djelo kod Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine evidentirano kao spomenik nulte kategorije tj. međunarodnog značenja, hrvatska kultura obogaćena je za jedan jedinstveni i rijedak kulturno-povijesni objekt koji svjedoči o stvaralačkoj snazi i visokoj civilizacijskog razini sredine u kojoj je nastao.

Stoga je želja stručnih krugova i naše šire kulturne javnosti da se preostale povijesne orgulje, koje pripadaju hrvatskoj kulturnoj baštini, sačuvaju i obnove, kako bi mogle svojim divnim zvukovima slaviti Svevišnjeg i Lijepu našu Domovinu.

ZUSAMMENFASSUNG

Restaurierung und Rekonstruktion der Orgel von Antonius Römer aus der Jahre 1763, in der Kirche der heiligen Mutter von Jerusalem zu Trški Vrh

Alle Arbeiten wurden 1995 von der Zagreber Orgelbaufirma M. HEFERER ausgeführt.

Die Römer Orgel zu Trški Vrh aus dem Jahre 1763., wie es das Kirchenarchiv aufweist, war im staatlichen Denkmalschutzamt als Kulturdenkmal von internationales Bedeutung evidentiert.

Die Orgel befand sich in sehr vernachlässigtem und schadhaftem, fast unspielbarem Zustand.

Jedoch war die Orgel glücklicherweise in ihrem Grundbestand bewahrt, was eine authentische Wiederherstellung in Aussicht stellte.

Dies was von einer um so grösseren Bedeutung, da die Orgel in der Wallfahrtskirche zu Trški Vrh die grösste und wohlbehaltenste von den zwei noch überbliebenen Orgeln von Antonius Römer war. Die zweite bewahrte Orgel befindet sich in der Pfarrkirche zu Varaždinske Toplice. Diese Orgel wurde in Jahre 1993/94. von dem deutschen Orgelbauer Wolfgang Braun restauriert.

Im Jahre 1994. entschloss sich die Obrigkeit der Županija Krapinsko-zagorska, die Orgel zu Trški Vrh zu restaurieren und zu rekonstruieren.

Die Restaurierungsarbeiten wurden der alten Zagreber Orgelbaufirma Heferer anvertraut. Die Arbeiten wurden im Juni 1995. erfolgreich beendet und in diesem Sinne ein Abnahme-Protokoll durch die beauftragte Kommission erstellt.

Die Kolaudationskonzerte führten die Zagreber Professoren Mario Penzar und Anđelko Klobučar aus.

In der anliegenden Darstellung befindet sich die Disposition der Orgel und es wird eingehend der Restaurierungs- und Rekonstruktionsvorgang beschrieben. Es wurden sorgfältig die allgemeinen Regeln über Konservierung und Wiederherstellung der Klangdenkmäler eingehalten.

Einzeln wurden die Arbeiten an der Spielanlage und Traktur, der Windversorgung, den Windladen und den Pfeifen beschrieben.

Es wurden spezifische Konstruktionsmodelle von Antonius Römer bes. bei den Windladen hervorgehoben.

Mit Nachdruck wurden die Fragen über das Klangbild, die Intonationsart und die Messuren der Römer-Orgel behandelt.

Es wurde die mitteltönige Temperatur angewendet.

Der Materialbeschaffenheit und Behandlung der durch Wurmfress und Feuchtigkeit, sowie durch unsachgemässe Eingriffe, schadhaft gewordenen Teile wurde in der Darstellung besondere Aufmerksamkeit gewidmet.

Es wurden Mensurlisten, technische Zeichnungen, Skizzen und Fotos gefertigt.

Abschliessend wurde kurz über das Schaffen von Antonius Römer, das der südostdeutschen d.h. österreich-böhmischen Orgellandschaft zuzuordnen ist, berichtet.

Als interessant wurde zugefügt, dass die kroatische Orgelbaufirma M. Heferer, die die Restaurierungsarbeiten durchgeführt hat, im Jahre 1849. in Graz, woselbst Antonius Römer 1779. starb und seine Werkstatt innehatte, gegründet wurde. Drei nicht mehr vorhandene Römer-Orgeln in den Kirchen zu Zlatar, Osijek und Donja Stubica in Nord-Kroatien wurden in den Jahren 1889., 1908., und 1880. durch Heferer-Orgeln ersetzt.

Es wurde der Überzeugung Ausdruck gegeben, dass jetzt Kroatien besseren Zeiten entgegesehen kann, wo noch grösserer Wert der Erhaltung und Wiederherstellung des kulturellen Erbes beigemessen sein wird.

(Svršetak)